

ВЕКЪТ НА ДИКТАТОРИТЕ

ПОД РЕДАКЦИЯТА НА ОЛИВИЕ ГЕЗ

София, 2020

SOUS LA DIRECTION D'OLIVIER GUEZ

LE SIÈCLE DES DICTATEURS

© Perrin, un département de Place des Editeurs, 2019

Published by arrangement with SAS Lester Literary Agency& Associates

© Издателство „Изток-Запад“, 2020

Всички права запазени. Нито една част от книгата не може да бъде размножавана или предавана по какъвто и да било начин без изричното съгласие на издателство „Изток-Запад“.

© Недка Капралова, превод, 2020

© Деница Трифонова, оформление на корицата, 2020

ISBN 978-619-01-0728-6 (мека подвързия)

978-619-01-0729-3 (твърда подвързия)

ПОД РЕДАКЦИЯТА НА
ОЛИВИЕ ГЕЗ

ВЕКЪТ НА ДИКТАТОРИТЕ

**ЛЕНИН, СТАЛИН, МУСОЛИНИ, ХИТЛЕР, ФРАНКО, МАО,
ПИНОЧЕТ, ПОЛ ПОТ, САДДАМ, КАДАФИ, КИМ ИР СЕН,
КАСТРО, ТИТО, АСАД И ДР.**

Превод от френски
Негка Капралова

СЪДЪРЖАНИЕ

ПРЕДГОВОР	
<i>Оливие Гез</i>	7
1. ЛЕНИН – ПРОРОКЪТ НА ТОТАЛИТАРИЗМА	
<i>Стефан Куртоа</i>	17
2. МУСОЛИНИ – ОТ ЧЕРВЕНОТО ДО ЧЕРНОТО	
<i>Фредерик Льо Моал</i>	33
3. СТАЛИН – „ДНЕШНИЯТ ЛЕНИН“, ИЛИ КАК СТАЛИН СТАВА СТАЛИН	
<i>Никола Верт</i>	47
4. АДОЛФ ХИТЛЕР – ДЕМОНЪТ НА ГЕРМАНИЯ	
<i>Ерик Бранка</i>	67
5. ФРАНКО – НЕПОТОПЯЕМИЯТ	
<i>Ерик Русел</i>	87
6. ФИЛИП ПЕТЕН – ДИКТАТОР Е ТОЗИ, КОЙТО КОМАНДВА	
<i>Бенедикт Верже-Шеньон</i>	101
7. ХИДЕКИ ТОДЖО – ДИКТАТОР ИЛИ ИЗКУПИТЕЛНА ЖЕРТВА?	
<i>Пиер-Франсоа Суури</i>	115
8. ТИТО, ИЛИ ГОЛЕМИЯТ ВЛЪФ	
<i>Жан-Кристоф Бюисон</i>	129
9. В СТРАНАТА НА ТРИМАТА КИМ	
<i>Паскал Дайез-Бюржон</i>	147
10. МАО – ТИРАНИЯТА НА БЕЗУМИЕТО	
<i>Реми Кофер</i>	161
11. ЕНВЕР ХОДЖА – ПОСЛЕДНИЯТ ОТ СТАЛИНИСТИТЕ	
<i>Фронсоа-Гийом Лорен</i>	177
12. АЛФРЕДО СТРЕСНЕР – ПАТРИАРХЪТ НА СТОПАНСКОТО САМОЗАДОВОЛЯВАНЕ	
<i>Еманюел Ешт</i>	193

13. ДЮВАЛИЕ – ИЗКУШЕНИЕТО НА ЗЛОТО <i>Катрин Ев Рупер</i>	205
14. ФИДЕЛ КАСТРО – МАНИЯТА ЗА ВЛАСТ <i>Елизабет Бургос и Лоранс Дьобре</i>	221
15. ЖОЗЕФ-ДЕЗИРЕ МОБУТУ – ГРАБИТЕЛЯТ НА ЗАИР <i>Жан-Пиер Ланжьолие</i>	237
16. МУАМАР КАДАФИ – КРУШЕНИЕТО НА БЕДУИНА <i>Венсан Югьо</i>	253
17. ЕРИХ ХОНЕКЕР – ВЕЛИКИЯ КОРМЧИЯ НА ГЕРМАНСКАТА ДЕМОКРАТИЧНА РЕПУБЛИКА <i>Патрик Моро</i>	269
18. АУГУСТО ПИНОЧЕТ – ЛИБЕРАЛНИЯТ ТИРАНИН <i>Мишел Фор</i>	289
19. ПОЛ ПОТ – КЪРВАВОЧЕРВЕНА КАМБОДЖА <i>Жан-Луи Марголен</i>	303
20. ХОМЕЙНИ – В СЛУЖБА НА БОГ <i>Кристиан Дестремо</i>	321
21. САДДАМ ХЮСЕИН – НЕХРАНИМАЙКОТО ОТ БАГДАД <i>Жереми Андре</i>	333
22. АСАД – БАЩА И СИН <i>Бернар Бажоле</i>	347
ИЗБРАНА КОМЕНТИРАНА ХРОНОЛОГИЯ <i>Жереми Андре</i>	369
ПРЕДСТАВЯНЕ НА АВТОРИТЕ	395

ПОЛ ПОТ

КЪРВАВОЧЕРВЕНА КАМБОДЖА

Жан-Луи Марголен

Режимът на Червените кхмери е отговорен за смъртта на една пета или една четвърт от камбоджанците (между 1,5 и 2 милиона души). Смайващият мащаб на това избиване, и то във век, който познава немалко подобни, не е дело нито на нашественици, нито на план за етническо изстребление и това го прави съвършено неповторимо. Червените кхмери – комунистическа група, която до края на 60-те години е почти незначителна – са издигнати на власт през април 1975 г. по едно невероятно стечение на обстоятелствата: безпомощен цинизъм на политическите им противници; влошаване на войната в съвсем близкия Виетнам след 1964 г. и нарастваща неспособност на монарха принц Сианук да продължава да поддържа политиката си на неутралитет; странно, противоестественно съюзяване на принца с Червените кхмери след държавен преврат, извършен от собствения му министър-председател генерал Лон Нол, който го сваля от власт през март 1970 г.; масирано вмешателство на Северен Виетнам в подкрепа на братската камбоджанска партия в условията на жестока гражданска война, утежнена от преимуществено въздушната американска интервенция; оттегляне на Съединените щати от индокитайския конфликт през 1973 г.

Тактическите умения на Червените кхмери и на техния водач Пол Пот, както и способността им да не отстъпват пред нищо, за да постигнат целите си, свършват останалото: Пном Пен пада на 17 април 1975 г., а жителите му се радват на завръщането на мира... за да се окажат прогонени вкупом веднага след това. Градовете са затворени, самата страна също – внезапно станала по-непробиваема от повърхността на Луната. Редките бежанци описват режим, основан на глад и кръв, на нечувано непрестанно потисничество. Унищожаването от Червените кхмери на собствения им народ, а скоро и самоунищожаването им в несекващите чистки довеждат страната до такова безсилие, че Виетнам – ненужно предизвикан – с лекота смазва въоръжените сили на Червените кхмери с една светкавична офанзива на Коледа 1978 г.: това е и първата „100% комунистическа война“, както и най-горещият епизод

в конфликта между Китай и СССР. На 7 януари 1979 г. Пном Пен пада или е освободен – зависи от гледната точка. Един народ от оцелели хора, дрипави, гладни, скитащи по пътищата, става известен на слисания свят. Това пътуване в абсурдното оставя страната обезкървена и са ѝ необходими още петнайсет години, за да затвори шлюзовете на насилието, тъй като по границите с Тайланд все още продължават да се водят партизански войни.

Винаги е трудно да се разграничи дадена диктатура от нейния диктатор. И все пак в тези, които продължават след смъртта на диктатора (диктатурата на Мао Дзъдун или на Ким Ир Сен), или в тези, които не са създадени от самия него (случая на Сталин), ролята на личността може да бъде преценена точно след нейната смърт. От тази гледна точка режимът на Пол Пот се доближава до режима на Хитлер: диктаторът, който е и демиург, и гробокопач на своята система, до такава степен се слива с нея, че никой вече не може да си я представи без нейния вожд. Не говорят ли камбоджанците все още с разтреперан глас за „времето на презрения Пот (*a Pot*)“, когато става дума за онова, което официално беше Демократична Кампучия¹, и за „полпотовците“, когато говорят за Червените кхмери? За разлика от Хитлер обаче, Пол Пот продължи да живее почти двайсет години след своя режим, като постепенно стана свидетел на намаляването на мощта си, без при това да се отказва от кървавата си власт.

ПОСРЕДСТВЕНА ЛИЧНОСТ ИЛИ ПРИКРИТ МАЙСТОР?

Изобщо не е нужно да си чудовище, за да вършиш чудовищни дела, и Пол Пот не нарушава това правило. При други исторически обстоятелства несъмнено щеше да е оставил у неколцина близки спомена за спокоен, мил и приятен човек, относително посредствен и по-скоро безличен. И по всяка вероятност нямаше да има никаква причина историята да съхрани името му. Това, във всеки случай, става ясно от спомените на младия Салот Сар (истинското име на Пол Пот)².

Отличавал се с високия си ръст и представителна осанка, леко понатежала през годините на власт, която сякаш излъчвала спокойна сила; и особено с относително светлата си кожа (която лесно се вижда на груповите снимки дори от по-късно време) – според местните традиции тя му придавала

¹ Автохтонно произношение на повлияната от френски език форма „Камбоджа“ и официално име на страната от 1975 до 1993 г. – Б.а.

² Както в много други езици от Източна Азия, на кхмерски личното име идва след фамилиното. Така че Салот е фамилиното име на Сар. – Б.а.

аристократична аура. Личното му име означава „бя“: тук се виждат следи от далечния китайски произход на семейството (това не е нещо изключително в Камбоджа), което обаче е напълно претопено в света на кхмерите¹. Американският журналист Ричард Дъдман, поканен да го интервюира в последните дни от властта му, когато вече е прехвърлил петдесет години, го описва като „доста слаб и не нисък и набит, каквито са повечето камбоджанци“. В обноските му имало известна изисканост, несъмнено свързана с дългия му престой като съвсем млад в двореца, заедно със сестра му – танцьорка и известно време наложница на краля. Говорел бавно, сякаш пестял всяка една дума – обратно на приказливия Сианук, който уморявал аудиторията си, принудена да го слуша. Усмивката никога не слизала от лицето му: това било допълнително средство да се приспива бдителността на събеседника, но също и израз на уважение. Неговото спокойствие и привидната му неспособност да изпадна в гняв се дължали на будистката съсредоточеност, високоценена от кхмерите и придаваща на този, който се придържа към нея, известно нравствено превъзходство. През целия му живот това качество го отличава и работи в негова полза. Още в училище странял от караниците и разприте. Някогашният му ученик Сот Полин, писател, разказва, че когато бил учител по френски език в едно частно училище, „външността му излъчвала чистосърдечност... Учениците били покорени от този приветлив учител“. Една ученичка си спомня, че бил „много изискан... много мил... Веднага видях, че това е привлекателен човек и че лесно бих могла да стана негова приятелка за цял живот“. Тази очевидна способност да привлича хората не намира израз в удовлетворителен сантиментален живот: изоставен е от първата си приятелка аристократка; първата му съпруга – и политическа другарка – постепенно потъва в умствено заболяване; през 1985 г., когато е на шейсет години, се жени за младата си готвачка, която на следващата година ражда първото му дете.

Макар поражението, което търпи от вьетнамците през 1979 г., да го принуждава да се върне към партизанската борба в джунглата, публичните му

¹ *Кхмери* е името на основния камбоджански етнос, а езикът му се нарича *кхмерски*. Между 20 и 25% (числото никога не е било установено с точност) от населението са представени от малцинства, които се поделят на малки автохтонни групи от планинската, гориста периферия на страната и скорошни имигранти (предимно китайци и вьетнамци), живеещи главно в градовете. Мюсюлманите *чам* представляват междинен случай: в по-голямата си част те са селяни, оцелели след разгрома на кралство Чампа, разположено в Централен Виетнам и унищожено от вьетите през XVII в. Всички са сключвали бракове с кхмерите и са възприели много от техните обичаи и вярвания. Логично е Червените кхмери да бъдат наричани „червени камбоджанци“. Названието идва от принц Сианук – той наричал така камбоджанските комунисти, с които се борел по онова време. – Б.а.

изяви са умишлено съзлививи, като всъщност става дума за самосъжаление, но съзлите лесно заразяват аудиторията му. Всичко това не е ли умела маска, предназначена да прикрие един много по-мрачен човек, на първо място – обзет от мегаломания? След като прекратява отношенията си с него, бившият му шурей и министър на външните работи на Демократична Кампучия Йенг Сари уверява: „Пол Пот се смята за несравним гений във военната и икономическата област, в хигиената, писането на песни, в музиката и танца, в кулинарното изкуство, модата (*sic*), във всичко, включително в изкуството да се лъже. Пол Пот смята, че стои над всички същества на планетата. Той е бог, слязъл на земята.“ Във всеки случай, веднага след като взема властта, дава преизобилни доказателства за пълната си липса на човешки чувства. Не полага никакви усилия например да открие и защити семейството си (по-големият му брат Чхаи умира по време на принудителното евакуиране на Пном Пен) и не откликва на нито една от молбите на най-старите си политически другари (с някои от тях е бил съученик или е споделял годините си на живот в Париж) – повечето са изтезавани и убити в централния затвор „Туол Сленг“. Много често по негово нареждане са избивани целите семейства на противниците му, включително децата.

Сигурно е обаче, че в биографията му не се открива и следа от някаква „изначална травма“, към която лесно се прибягва, за да се обяснят отклоненията на една или друга личност. Баща му Лот притежавал 25 хектара оризови ниви (около десет пъти повече от средното) недалеч от град Кампонг Тхом, в сърцето на област, която е традиционна износителка на ориз. Лот бил спокоен човек, уравновесен и по-скоро внимателен към децата си. Сар, роден през 1925 г., в средата на периода на френския протекторат над Камбоджа, е предпоследен от шест деца, без да се броят други три, починали рано. Образованието му закъснява и върви бавно, но на добро равнище за тогавашна Камбоджа: на девет години постъпва в училище пагода в Пном Пен, където се подготвя за живота на будистки монах, на десет години постъпва в частно католическо училище. След като прекарва много време в кралския гинекей¹, чак на 18 години (през 1943 г.) взема диплом за завършено начално образование. За разлика от брат си, не успява да влезе в единствения лицей от френски тип в страната – „Сисоват“, но е приет в новооткрития колеж „Преах Сианук“ в Кампонг Тхом, който завършва през 1947 г. и постъпва в техническо училище – единственото достъпно за този ученик, чиито оценки неизменно са посредствени. Най-сетне, през 1949 г. – на 24-годишна възраст! – се дипломира и след голямо ходатайство успява да получи държавна стипендия, за да учи радиотехника в Париж. След като не успява да вземе

¹ Помещенията в един дом, които са предназначени за жени. – Б.р.

никакъв диплом и тъй като все повече се увлича от политиката, а не от учението, през 1952 г. стипендията му е спряна и той е принуден да се върне в страната си. Може да направим извода, че Сар е имал голям късмет: постоянно поддържан, финансово подпомаган, подслонен, без задължението да работи, той дължи единствено на собствените си недостатъци изумителната липса на учебни резултати, които да са достойни за това име. По същия начин може да оценим и получаването на работа (за която единственият му диплом е свидетелството от началното училище) като учител по френски, история, география и гражданско право (*sic*) в един частен колеж в Пном Пен през 1956 г., несъмнено благодарение на младата му съпруга Кхиеу Понари – блестяща ученичка (тя е втората камбоджанка, придобила бакалавърска степен) и преподавателка по литература в лицей „Сисоват“. Така че в действителност феодално-колониалният режим, който Пол Пот впоследствие ще изобличава толкова яростно, се отнася доста благосклонно към него.

Какво е невероятното стечение на обстоятелствата, което позволява на този толкова обикновен младеж за по-малко от двайсет години да се издигне до ранга на абсолютен деспот, способен да преобрази своята страна, без да отдава и най-малко значение на огромния брой жертви, до които ще доведе това? Първо, в онзи момент конкуренцията не е особено силна, като се има предвид малкият брой на хората със завършено образование. И най-ниската диплома може да се окаже от голяма полза, включително и в сферата на крайната левица: единственият необразован виден червен кхмер е страховитият Мок – вълоръжената ръка на Пол Пот, когато взема властта, и негов съюзник/пазител почти до края. На второ място, това, че Сар не блести, привидната му приветливост, умението му да привлича хората към себе си му позволяват да се наложи като почтен Втори, който не събужда недоверие. Фактът, че не е корумпиран, неговата умереност и вискателност свършват останалото. В тесния парижки кръг на камбоджанските студенти марксистите той е почти незабележим в сравнение с докторантите Хоу Юон или Кхиеу Сампхан. Но разширява опита си, като се присъединява към Френската комунистическа партия.

Малко след завръщането си, през август 1953 г., се включва във виетнамското партизанско движение на камбоджанска земя и става член на Индокитайската комунистическа партия, която всъщност е напълно контролирана от виетнамските комунисти. Тогава започва да изгражда с тях (след като те вземат властта в резултат на Женевските споразумения от май 1954 г.) една доста сложна връзка, изпълнена с достатъчно доверие, за да получи отдавна чаканата, така необходима помощ от „големия брат“, но и с достатъчно дистанцираност, за да си придаде вид на най-добрия гарант на автономията на камбоджанския комунизъм, заплашен от хегемонистичните

амбиции на Хо Ши Мин и неговите наследници. Утвърждаването идва почти естествено, когато през 1962 г. Ту Самут, генералният секретар на това, което в онзи момент представлява камбоджанската комунистическа партия, е убит, вероятно от тайната полиция на принц Сианук. Салот Сар е избран да го замести „временно“, но повече няма да напусне челната позиция, подсилен от неразрушим съюз с човека, който дълго време стои над него в йерархията – Нуон Чеа, незаменимия „Втори“¹.

Последното голямо предимство на Сар е способността му да крие и да размесва картите си. Получил е добра школовка при виетнамските комунисти, които през 1945 г. успяват да накарат много хора – сънародници, но също и французи – да повярват в разтварянето на своята партия в широкия националистичен „единен фронт“, какъвто е Виетмин. Ученикът скоро надминава учителя, когато през 1966 г. малката Народна революционна партия на Кампучия тайно се превръща в Комунистическа партия на Кампучия (КПК), без виетнамските другари да са уведомени: всъщност това е символичен начин да бъде отхвърлена тяхната власт, тъй като сега камбоджанската партия става равна на тяхната.

Нещо още по-странно (случаят наистина е уникален): съществуването и ръководната роля на КПК са оповестени на камбоджанския народ и на целия свят едва на 27 септември 1977 г. ... – две години и половина след превземането на властта, до този момент упражнявана от една загадъчна Организация (*Ангкар падеват* – „революционна организация“, обикновено съкратена като *Ангкар*). Имената на ръководителите са неизвестни, много често са просто измислени. До края на режима никой не знае, че Пол Пот – „министър-председател“, представян като „работник от каучуковите плантации“ – в действителност е Салот Сар, с псевдоним „другарят Чук“, обявен за мъртъв по време на гражданската война. Що се отнася до другите ръководители – Ху Ним, Хоу Юон или Кхиеу Сампхан, – за да се прикрие бягството им при партизаните, те са обявени за „убити от полицията на Сианук“. През 1973 г. Сианук с изненада среща „тримата призраци“, сега вече военни съюзници. Кхиеу, представен като „държавен глава“ през 1976 г., всъщност дори не е бил член на ръководството на КПК – единствен център на властта в Демократична Кампучия. Нуон Чеа обосновава теоретично тази практика по следния начин: „Дори сега, след „освобождението“, се пази пълна тайна за всичко, което правим. Например избирането на другари на ръководни постове е тайно. Местата, където живеят нашите ръководители, се пазят в тайна. Пазим в тайна датата и мястото на събиранията ни... От една страна, това е въпрос

¹ Днес един от двамата ръководители на Червените кхмери (другият е Кхиеу Сампхан), осъден на доживотен затвор от Международния съд в Пном Пен. – Б.а.

на принцип, а от друга – начин да се предпазим от вражеско проникване. Докато съществуват класовата борба или империализмът, работата в тайна ще остане от първостепенно значение. Единствено тайната ни позволява да владеем положението.“¹

След като взема властта, Пол Пот (именно тогава той избира този нов псевдоним²) постепенно затъва в отричане на действителността, или ако предпочитате – загубва се в собствения си лабиринт от лъжи. Трябва да кажем, че този апаратчик, който се чувства много по-добре на малко събрание, отколкото пред тълпата, от 1963 г. живее откъснат от останалата част на света: лагери в джунглата, тайни резиденции, които постоянно биват сменяни (дори днес някои от тях са неизвестни) в почти опустелия след 1975 г. Пном Пен. Изглежда, че е страдал от тежка форма на параноя: макар да е всемогъщ, всички, които идват да го слушат, са претърсвани; подозира готвачите си, че искат да го отровят, и нарежда да бъдат екзекутирани техници, „виновни“ за спиранията на тока. Удря без предупреждение, включително най-близките си, като Ворн Вет – влиятелен регионален водач, министър, издигнат до 5-и ранг на V конгрес на КПК на 2 ноември 1978 г. и бързо отведен още на следващия ден в централния затвор „Туол Сленг“, където е умъртвен. Според Йенг Сари, „дори когато Пол Пот беше ядосан, това не си личеше. Лицето му винаги беше спокойно. Никога не изричаше груби думи. [...] Много хора се подвеждаха: той им се усмихваше невъзмутимо, а после те биваха отвеждани и екзекутирани“. Как да обясним по друг начин, освен с мания за заговори този странен разговор с журналист от шведската телевизия през август 1978 г.: „Ваше Превъзходителство би ли желал да ни каже кое е най-значимото постижение на Демократична Кампучия през последните три години и половина?“ „Най-значимото постижение [...] е това, че нанесохме поражение на всички заговори и прояви на вмешателство, на саботаж, на опити за държавен преврат, както и на проявите на агресия от страна на всевъзможни врагове.“

Терорът, упражняван върху обкръжението му, кара хората около него да подценяват военната заплаха от вьетнамската офанзива, започнала на 25 декември 1978 г. А диктаторът не може да допусне, че неговите самохвалства за непобедимостта на камбоджанската революция и за вьетнамското объркване се оказват трагично опровергани: отпътуването му с хеликоптер в утрото на 7 януари изглежда като паническо бягство, при което той изоставя част от

¹ **Nuon Chea**. « Statement of the Communist Party of Kampuchea ». – In: *Journal of Communist Studies*, vol. 3, n° 1, mars 1987. – Б.а.

² Пол Пот е съкращение от френския израз *politique potentielle* – „политика на възможното“. – Б.пр.

войските си, стратегическия си оръжен резерв, изпратен при много високи транспортни разходи в Китай, и безбройните документи на „Централната служба за репресии“ – S-21, които са нашият най-важен вътрешен източник за разбирането на функционирането на режима. Продиктуваният от интереси съюз на Тайланд, Китай и Съединените щати позволява на КПК да се прегрупира в западната гранична зона и да въоръжи армия от няколко десетки хиляди души, но способността на Пол Пот да контролира една част от територията, да управлява своята администрация и собствената си политическа организация постепенно намалява и се стига до крайния позор на „процеса“, организиран от оцелелите статисти в собствения му театър през 1997 г., след като е наредил да бъде убит бившият му министър на отбраната Сон Сен, заедно с цялото му семейство¹.

КОМУНИЗЪМ ЗА ДВАЙСЕТ И ЧЕТИРИ ЧАСА

Кое мотивира Пол Пот? Не е просто жаждата за власт: за да я задоволи, изобщо не е било нужно да избива толкова много от другарите и сънародниците си, които дори не са му били противници; въобще не е трябвало да поема риска да се впуска в лудешки авантюристични политически действия – от опразването на градовете до нападението над Виетнам, който е с шест пъти по-многобройно население и доста по-добре въоръжен, като се мине през най-бързата и най-пълна колективизация на икономиката и на всекидневния живот, която светът е виждал. Днес всички се стремят да го забравят, с изключение на ислямистите: при някои обстоятелства идеологията е много помогъщ фактор от интереса.

Прекомерното увлечение по *чистотата* често – и основателно – се споменава, когато става дума за Салот Сар, и то още от ранната му младост. Първата му политическа статия от 1952 г. не е ли подписана с псевдонима „Кхмер кореняк“? В призива от 23 март 1970 г. – платформа на обединената Съпротива против режима на генерал Лон Нол – се говори за „чистия трудов народ“: формула, носеща неговата марка. А когато взема властта (включително властта да пренапише миналото), ще препоръча: „Трябва да дадем на историята на партията чист и съвършен образ.“ Чистота, съвършенство... След толкова години, прекарани в столици (Пном Пен, Париж), си е мислил, че ги е намерил – подобно на толкова съвременни етнолози, от Пиер Кластър до Джеймс К. Скот – сред „първобитните“ народи, в случая *кхмер лоеу* („пла-

¹ След няколкочасово съдебно заседание пред враждебно настроение „народ“ в едно погранично село, той е осъден на доживотен затвор, но присъдата е променена на обикновен домашен арест. Двамата му лейтенанти са екзекутирани. – Б.а.

Официален портрет на Пол Пот

нинските кхмери“), тези всъщност некхмерски народности, сред които е принуден да намери убежище през 1963 г., за да избяга от репресиите. Личната му охрана, дори след 1975 г., дълго време включва само жарай¹. Скромни, умерени общества, със слабо развита йерархичност, с предимно самозадоволяващо се стопанство, силно сплотени – за него те са образец, докато кхмерите са много по-големи индивидуалисти (на равнището на семейството), отколкото например китайците или вьетнамците. И наистина, Сар напуска гората (с изключение на няколко месеца пътувания с цел да се срещне със северовьетнамските и китайските ръководители на

тяхна територия) само за да встъпи във власт. По този начин в представите на кхмерите той повтаря образа на героя от популярните индийски епоси „Махабхарата“ и „Рамаяна“, който е прогонен в опасната джунгла от несправедливия владетел, но там чрез медитация и аскетизъм придобива могъщество и свръхестествени сили и се връща в света на оризищата и градовете единствено за да възтържествува над всичките си врагове.

В гората Сар усъвършенства и скромната си марксистко-ленинска подготовка и успява да спечели на своя страна покровителството и благоразположението на необходимите му вьетнамски комунисти, дори научава езика им (много различен от кхмерския), като постепенно обаче утвърждава независимостта си. За разлика от „вьетминските кхмери“, усвоили доктрината на комунизма по време на Индокитайската война и останали напълно подчинени на Ханой², той отрано се изявява като носител на камбоджанския национализъм – традиционно силно антивьетнамски. Въпросът се оказва още по-ключов, тъй като по отношение на движението към комунизма вьетнамците смятали себе си за много по-напреднали от камбоджанците и следователно настоявали към тях да се отнасят като към „по-големи братя“, чиято

¹ Основна народност сред „планинците“, населяващи високите плата във Виетнам и в Североизточна Камбоджа. – Б.а.

² Онези от тях, които се връщат в страната, системно ще бъдат екзекутирани, понякога дори преди 1975 г. – Б.а.

мисия е да указват пътя. Крайната радикалност на мерките, предприети от КПК през 1975 г., до голяма степен е отговор на стремежа за еманципация: с един удар ученикът изпреварва учителя (и – символично – Пном Пен е освободен две седмици преди Сайгон), поемайки по дръзки пътища, които дори големите примери за подражание – СССР, Китай – не са посмели да изминат. Спрямо „ревизионистична“ Москва, скована от тежка бюрократична система, спрямо Пекин, където Мао умира, без да успее да осъществи нито своя „Голям скок напред“, нито Културната революция, малката Камбоджа обаче ще поеме факела – факела на „голямото равенство“, на силната воля, способна да разруши всяко препятствие, на чистото революционно убеждение, което, опряно на омразата, ще замени задоволяването на посредствените „феодално-буржоазни“ потребности, включително да се нахраниш до насита, да избираш къде да живееш и какво да работиш или да обичаш децата си. Прогресивните хора през XXI в. ще говорят кхмерски, както през XX в. говорят руски, а през XIX в. са говорили френски.

Но за да стане това, трябва да се действа бързо, много бързо, дори ако трябва, да се откажеш от всичко. Често този факт се пренебрегва, но движението на Червените кхмери достига своя триумф в залеза на комунизма. Не само че идва след всички други, но голямата разлика с тях е, че идва на власт в момент, когато вече не е възможно да се мисли – поради неразрешимите противоречия на капитализма, – че времето непременно работи против него. От една страна, загубата на колониалните империи – за всеобща изненада – по никакъв начин не засяга (дори напротив!) експанзионистичната динамика на западните икономики и поради това почти навсякъде комунистическите партии са в застой, а някои започват да бележат упадък. От друга страна, „комунистическият лагер“ изглежда по-разделен на прокитайски и просъветски, отколкото е „империалистическият лагер“; и както СССР, така и Китай показват тревожни признаци на изчерпване на собствените си модели. Нещо повече – изглежда, че капитализмът в Източна Азия процъфтява: след Япония, която още е в разгара на „високия растеж“, „Малките дракони“ (Южна Корея, Тайван, Хонконг, Сингапур) се впускат в свръхбързо развитие, като слагат намордник на левите партии и синдикати. Тайланд, който има най-дълга граница с Камбоджа, постига завидно благоденствие.

От своята съвършено логична гледна точка Пол Пот си прави следния извод: ако не работят много бързо още с вземането на властта, ако не поставят основите на цялостния комунизъм за двацет и четири часа, никога няма да успеят. Без бавене, без компромиси, никаква проява на слабост към умерените и колебаещите се, включително в КПК! Всичко трябва да се обърне с главата надолу, за да се внесе смут и да бъде парализирана опозицията, и същевременно да може да се изгради прекрасният строй – чист, справедлив и

солиден, като стоманата, за която винаги и навсякъде мечтаят комунистите. Затова още от септември 1975 г. решава да бъдат опразнени градовете от населението им и да не пускат в обращение вече отпечатаните банкноти. Нова Кампучия ще върви напред без градове, без пари, без частна собственост, без религия, без други празници освен политическите, почти без транспортни средства и без електричество, без периодичен печат (освен за кадрите), без образователни структури, тъй като трябва да бъдат елиминирани всички („феодални“) книги на кхмерски или на чужди („империалистически“) езици, както и преподавателите, които не са обучени от КПК. Това е победа на ухронията – тази форма на утопия, почиваща на разминаване във времето: изграждането на комунизма в една сравнително изолирана страна през 1975 г. просто вече е невъзможно. Пол Пот иска да внесе ужасно изкривяване в политическото време-пространство, но законите на социалната физика си отмъщават с цената на жестоки страдания и пълен провал на опита.

ПРИЧИНИТЕ ЗА ГЕНОЦИДА

Не е редно да завършим този анализ, без да се опитаме да проникнем в загадката на камбоджанския геноцид – може би единствения, извършен под егидата на комунистически режим¹. Вече подчертахме една от движещите му сили: крайния волунтаризъм, намерението да бъде преобразено според собственото му виждане и за много кратко време едно сложно общество, неизбежно непокорно и следователно безгранично потискано. Когато утопията започне да бъде прилагана в действие, почти винаги е извор на човешки нещастия: това е известно поне от руската революция от 1917 г. Когато целъ (като в Камбоджа) да смаже не само обществото, но и отделния човек, като го лиши от власт над самия себе си, резултатът може да бъде единстве-

¹ Геноцидът почива на обмислен, подготвен план за унищожаване на човешка група, чиито граници са определени от автора на геноцида (тази група може да съответства на определен етнос или не), последван от пълно или частично осъществяване на поставената цел. Червените кхмери решително налагат такива условия на живот на депортираното градско население, при които най-малко една трета от хората загиват за по-малко от четири години, че се налага използването на термина *геноцид*. Онези от хората, които са били служители на предишните режими, дори да са заемали много скромна служба, често систематично са били избивани, както и членовете на духовенството и разбира се, повечето военни. Това прави една шеста или една пета от цялото население, като се броят и семействата, в които дори децата невинаги са били пощадявани. Украинците в СССР през 30-те години и тибетците в Китай през 60-те и 70-те години преживяват ужасни мъчения, довели до много висока смъртност. По този повод много автори говорят за геноцид. Но определянето на жертвите в тези случаи изглежда не толкова систематично и общата смъртност категорично не е толкова висока, колкото в Камбоджа. – Б.а.

но ужасяващ. Ето например с какви препоръки Кхиеу Сампхан посреща през 1976 г. студентите, завърнали се от чужбина: „... духовната частна собственост е най-опасна, тя включва всичко, което смятате, че е „ваше“, всичко, което според вас е във връзка с вас – вашите родители, вашето семейство, вашата жена. Всичко, за което казвате: „Това е мое“, е духовна частна собственост. Забранено е да се мисли с понятия за „аз“ и „мое“. Ако кажете „моята жена“, това е лошо. Трябва да кажете „нашето семейство“. Камбоджанската нация е нашето голямо семейство. [...] Ние сме детето от Ангкар, мъжът от Ангкар, жената от Ангкар. Знанията, които носите в главите си, вашите идеи – те също са умствена частна собственост. За да стане човек истински революционер, трябва [...] да прочисти ума си. [...] Ако успеем да разрушим цялата материална и умствена частна собственост [...], хората ще бъдат равни. Но ако нямате нищо – нула за него и нула за тебе, – ето това е истинското равенство...“ От това следва – конкретно – повсеместното обявяване за престъпление на най-елементарните човешки чувства, възприемани като белези на контрареволуционен индивидуализъм. Човек е можел да бъде наказан, че е помогнал на болен или недъгав съсед – единствено Ангкар може да го направи. Забранени са любовните жестове и думи между съпрузите – цялата любов трябва да е насочена към Ангкар, а ролята на женените двойки е сведена до създаване на потомство. Що се отнася до извънбрачните връзки, те често били наказвани със смърт. И парадоксално – в този хаос от непресекуваща бруталност обидата и ударите, например от родители към деца, били смятани за тежки престъпления: и тук монополът е запазен за Ангкар.

Същите принципи водят и до една чисто инструментална концепция за индивидите, изразена отлично в смразяващата формула на кадрите на Червените кхмери и потвърдена от много очевидци на онова време: „Да се загубиш – не е загуба, да се запазиш – няма никаква полза.“ Тази сентенция открива пътя пред всички смъртоносни злоупотреби: постоянни депортирания, често на цели семейства, към все по-убийствени места, където върлува малария и земята се обработва трудно; всеобщо недохранване, като жертвите са имали единствено правото да берат плодове или да събират дребни ядивни животни; използване на храната като оръжие, за да се различат покорните от непокорните или от слабите; превръщане на болниците в места за умиране; изтощаване от работа, особено във фараонските усилия за напояване; и разбира се, екзекутиране със стотици хиляди на всички онези, на които – поради произхода им или поведението им – е могло да се гледа като на песъчинки в тоталитарната машина. Стига се дотам, че човешката пепел е използвана като тор – и то с гордост! – и са правени пълни кръвопреливания (поне в централния затвор „Туол Сленг“), при които до-

норът умира¹. На депортираните се предлагал моделът на вола: покорство, безропотен труд, вяност към господаря. И трябва да се отбележи, че положението на животните било значително по-добро от (не)човешкото положение: удрянето на домашно животно било наказвано жестоко, а човекът бивал бит, измъчван и убиван по най-незначителни поводи.

Чистотата, за която вече казахме до каква степен Пол Пот е бил обсебен от нея, е втори ресор. Тя е причината за премахването на паричната единица и замяната ѝ със стокова размяна, но също и за изселването от градовете. Градовете, чието население образувало „новия народ“, лишен от всякакви права, всъщност имали тройния недостатък, че повечето от тях се били съпротивявали на Червените кхмери чак до края на гражданската война през април 1975 г.; че в много по-голяма степен от селата били проникнати от чужди влияния, особено западноевропейски от 1860 г. нататък (установяването на френския протекторат); и накрая, че били въплъщение на бастионите на пазарната икономика – още по-позорна, тъй като в Камбоджа, както и на други места в Югоизточна Азия тя се слива с етническите малцинства, съсредоточени в градовете: китайци, вьетнамци и най-вече чам. С изключение на вьетнамците, тези народности били преследвани не заради произхода им, а защото представлявали социално-икономическият модел, който кхмерите искали да премахнат. Което не попречило броят на избитите китайци (или по-скоро на сино-кхмерите, тъй като те по принцип били силно асимилирани) да достигне 38%, а на чам – 40%.

От манията за чистота до национализма крачката е само една. Тя се изразява, на първо място, в политически план – в лишаването от имущество на почти всички чужденци, намиращи се в страната през 1975 г., в затварянето на почти всички посолства, последвано от масовото прогонване на вьетнамците, живеещи в Камбоджа, а скоро и от иредентистка² пропаганда, насочена против самия Виетнам: припомняне, че до XVIII в. Сайгон се е наричал Преи Нокор, а Кампучия Кром (като цяло делтата на р. Меконг, където живее значително кхмерско малцинство) трябва да бъде върната на родината майка. Веднага след прекратяването на дипломатическите отношения на 31 декември 1977 г. унищожителният делириум вече минава всякакви граници. Пол Пот заявява по радио „Пном Пен“: „Като говорим за цифри, всеки от нас трябва да убие трийсет вьетнамци... Другояче казано, ние ще загубим един човек срещу трийсет. Следователно ни трябва два милиона войници за шей-

¹ Това признават бивши надзиратели, разпитвани от Рити Пан в неговия изумителен филм „S-21“. – Б.а.

² От *иредентизъм* – политическо или обществено движение за присъединяване на чужда територия, която се смята за изгубена, към националната държава. – Б.р.

сет милиона вьетнамци“. В очакване това да стане, десетки хиляди камбоджанци, обявени за „вьетнамски духове в кхмерски тела“ биват убити под претекст, че са агенти на могъщия съсед.

Крайният национализъм поразява и икономиката, която преминава изцяло на принципа на самозадоволяването, ако се изключи незначителният търговски обмен с Китай (зърнени храни и дърводобивни продукти в една-та посока, оръжия и техника – в другата), докато преди войната Камбоджа е значителен износител на ориз. Тази изолация е обоснована теоретично от Кхиеу Сампхан още в дисертацията му от 1959 г. за икономиката на Камбоджа, в която той уверява: „Международната интеграция е първопричината за изоставането на кхмерската икономика.“ Всъщност по онова време тази позиция е доста банална, силно повлияна от теорията за „зависимостта“, създадена от латиноамериканските икономисти марксисти (например аржентинеца Раул Пребиш), които издигат идеята за силно протекционистко „местно развитие“, което трябва да позволи по-добро използване на суровините. Това, което не е толкова банално, е радикалността на прилагането ѝ в Камбоджа. Чуждестранната помощ е отхвърлена (с изключение – дискретно – на китайската) като пречка пред пълната независимост. Точно в момента, когато отварянето на икономиката позволява на южнокорейците и тайванците да достигнат до скромно благосъстояние, Камбоджа заключава своята – резултатите са известни...

Още по-съществен фактор за крайното насилие е слабостта на Червените кхмери в момента, когато идват на власт. При започването на гражданската война през март 1970 г. те могат да разчитат едва на 2000–3000 бойци, придобили известен боен опит през двете години престрелки („бунтът“ започва – в много скромен мащаб – през януари 1968 г.). Личният състав на КПК не е по-голям – по онова време страната наброява 7 милиона жители. Армията се разраства впоследствие, като със сигурност достига 100 000 души при победата. Но Червените кхмери си остават малка групичка, изстреляла се за няколко години до върховната власт, което е уникален случай в летописите на комунистическия свят¹. Последиците са тежки: слаба опора, особено сред градското население; необучени войници и затруднения това да се преодолее, тъй като много от тях са неграмотни; много малко кадри, също с недостатъчна подготовка (Пол Пот смята за излишно и прекалено четенето на каноничните трудове на марксизма и не прави нищо те да бъдат преведени

¹ Разбира се, през 1945 г. полските или румънските комунисти също не са особено многобройни. Но тяхното издигане във властта става изцяло под покровителството на съветската Червена армия, окупирала страните им. Те много бавно придобиват независимост – впрочем твърде относителна – от Москва. А Камбоджа веднага отхвърля вьетнамското попечителство, като не се подчинява дори на приятелския Китай. – Б.а.

на кхмерски); вътрешни разделения в партията не толкова на идеологическа основа, колкото на регионална и дори семейна: традиционната система на „връзките“ (*кхсае*) – мрежи от взаимозависимости, основани на силата на рода и неговите съюзници – пронизва движението на Червените кхмери и в известен смисъл го изопачава отвътре.

Но както е известно, насилието често е оръжие на слабите просто защото те са неспособни да убеждават и да накарат другите да ги уважават по друг начин освен чрез страх. В Китай или във Виетнам режимът набляга много повече на промяната на мисленето и на превъзпитанието (скъпоструващи и като време, и като човешки средства), отколкото на репресиите. В Камбоджа възнамеряват да направят същото, но са принудени да го ограничат до партията и кадрите, при това неравномерно и непостоянно. Така че в инструментариума остава единствено терорът. Много бързо вътрешните борби стават кървави: още преди победата, през 1974 г., за първи път е екзекутиран член на Централния комитет на КПК – Прасит. Следват още много кадри на всички равнища, особено през 1977–1978 г. Някои зони (на практика до голяма степен автономни, макар и само поради несигурността на транспортните средства) са „прочистени“ по особено кървав начин: северозападната част – през 1977 г., източната – през 1978 г. Много скоро обаче цялото население е подложено на своеволията на подозрителни дребни началници, често обикновени младежи от бедни селски семейства, изпълнени с желание да си отмъстят на възрастните или на „привилегированите“; изведнъж те започват да разполагат с правото на живот и смърт и тласкани от централния апарат – да си служат и злоупотребяват с него неограничено.

Накрая трябва да споменем, че всякакви институции в Демократична Камбоджа са унищожени из корен. Тази абсолютна диктатура всъщност е една анархистична задруга. Вече няма закон (над заповедите на Ангкар), няма Наказателен кодекс (всяко нарушение може да бъде наказано със смърт), няма съдилища, няма парламент, нито избори, дори няма правителство (министерствата функционират съвсем призрачно), а останките от администрацията се сливат напълно с партията и армията. Ето така правовата държава, колкото и да е несъвършена, може да бъде „надмината“ единствено от тържеството на най-абсолютния произвол.

ДВАЙСЕТ ГОДИНИ – И НИКАКВО СЪЖАЛЕНИЕ

Пол Пот, който пада от трона си на 7 януари 1979 г., никога няма да си даде сметка за причинената от него катастрофа, която в крайна сметка го поглъща. „Разкаянието“ му, направено на един семинар за подготовка на кадри през 1981 г., остава пример за лицемерие: „Той каза, че е знаел, че много жители

на страната го мразят и смятат, че е отговорен за масовите убийства. Каза, че знаел, че много хора са намерили смъртта. Казвайки това, почти изгуби сваят и се обля в сълзи. Каза, че трябва да поеме отговорността за всичко, защото линията е била отместена твърде наляво и той не е знаел какво точно става. Каза, че прилича на стопанина на дом, който не знае какво правят децата, и че се е доверил прекалено много на хората. [...] Те му казвали неща, които не били верни, че всичко било наред, но че еди-кой си бил предател. А всъщност истинските предатели били те. Основният проблем били кадрите, обучени от виетнамците.“¹

Пол Пот е по-искрен, когато през 1986 г., в реч, произнесена пред кадрите на движението, показва гордостта си от своята дейност: „Демократична Кампучия е безкрайно по-добра от всички исторически герои. Можем да кажем, че през над двете хиляди години история на Камбоджа (*sic*)² добродетелите, дълбоката природа и стойността на Демократична Кампучия са най-добри.“

При тези условия трудно можем да приемем саморазпускането на КПК, обявено през декември 1981 г., за нещо различно от тактическа маневра, целяща да подпомогне изграждането на националното антивиетнамско движение, с което Червените кхмери възнамеряват да се върнат във властта. Докато изчакват, те се стремят също и да благоприятстват международното признание (включително в ООН) на „коалиционното правителство“, което в този момент образуват зад граница заедно със Сианук и антикомунистическите националисти и на което са основната въоръжена сила³. Това, че през септември 1985 г. Пол Пот се отказва от своята официална върховна позиция (командването на въоръжените сили на Червените кхмери), трябва да се интерпретира по същия начин: то изобщо не му попречва да упражнява върховна власт над движението до първата масова измяна (включваща ръководни дейци като Йенг Сари) през август 1996 г., в момент, когато каузата изглежда напълно изгубена, а кралската прошка – привлекателна. Старият деспот е разкрит публично на следващата година, през юли, когато собствените му „верни“ хора решават да го изправят пред „суд“. И така, през април

¹ Според разказа на един участник, цитиран от Дейвид П. Чандлър. – Б.а.

² Първата държава, за която е доказано, че е предшественичка на Камбоджа чрез империята Ангкор, е Ченла, появила се през VI в.сл.Хр. – Б.а.

³ Коалиционното правителство официално е сформирано през юни 1982 г. То се радва на подкрепата на Съединените щати, на антикомунистическите страни в Югоизточна Азия (начело с Тайланд) и на Китай, който остава най-големият доставчик на оръжие за Червените кхмери. Тогава мнозина предвиждат, че то ще вземе превес над правителството в Пном Пен (чийто член е бил настоящият министър-председател Хун Сен), което зависи от присъствието на 100 000 виетнамски войници. – Б.а.

1998 г. той умира самотен и изоставен, вероятно се самоубива, преди да бъде предаден на правителството в Пном Пен, за да бъде съден. През октомври 1997 г. Пол Пот отговаря на австралийския журналист Нейт Трейър, единствения, който го е интервюирал през последните му години: „Погледнете ме, приличам ли на дивак? Съвестта ми е спокойна.“

Избрана библиография

- Elizabeth Becker.** Les Larmes du Cambodge – l’histoire d’un autogénocide. Paris : Presses de la Cité, 1986.
- David P. Chandler.** Pol Pot : Frère Numéro Un. Paris : Plon, 1993.
- David P. Chandler.** S-21 ou le crime impuni des Khmers rouges. Paris : Autrement, 2001, с предговор от Франсоа Бизо и послеслов от Жан-Луи Марголен.
- Thierry Cruvellier.** Le Maître des aveux. Paris : Gallimard, 2011.
- Solomon Kane.** Dictionnaire des Khmers rouges. Bangkok: IRASEC, 2007.
- Khieu Samphân.** L’Economie du Cambodge et ses problèmes d’industrialisation. Thèse de l’université de Paris, faculté de droit et des sciences économiques, 1959.
- Ben Kiernan.** Le Génocide au Cambodge – 1975–1979 : race, idéologie et pouvoir. Paris : Gallimard, 1998.
- Henri Locard.** Le Goulag khmer rouge. Note de l’université Lyon-2, 1995.
- Jean-Louis Margolin.** « Cambodge : au pays du crime déconcertant ». – In : Stéphane Courtois et alii. Le Livre noir du communisme : crimes, terreur, répression. Paris : Robert Laffont, coll. « Bouquins », 1998, pp. 679–749.
- Laurence Picq.** Le Piège khmer rouge. Paris : Buchet Chastel, 2013.
- Philip Short.** Pol Pot : Anatomie d’un cauchemar. Paris : Denoël, 2007.
- Marek Sliwinski.** Le Génocide Khmer rouge : une analyse démographique. Paris : L’Harmattan, 1995.
- Michael Vickery.** Cambodia 1975–1982. Boston: South End, 1984.
- Pin Yathay.** L’Utopie meurtrière: un rescapé du génocide cambodgien témoin. Bruxelles : Complexe, 1989.

